

ІНДИВІДУАЛЬНА ТА КОЛЕКТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДСТВА ЗГІДНО З МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

Аналізуються такі малодосліджені в міжнародному праві поняття як індивідуальна та колективна відповідальність за злочини проти людства. Прослідковується їхній розвиток після Нюрнберзького трибуналу. Зазначаються різні форми індивідуальної відповідальності, включаючи люстрацію як найпоширеніший засіб покарання колишніх керівників комуністичних партій країн Центральної та Східної Європи.

Індивідуальна відповідальність за грубі порушення прав людини залишається спірним питанням у міжнародному праві. Тривалий час вважалось, що міжнародне право розглядає дії суверенних держав і не передбачає покарання індивідів та організацій, тобто там, де злочинні діяння є діями держави, ті, хто вчинили їх, не відповідають особисто, а захищені доктриною суверенітету держави.

Вирішальну роль у визнанні кримінальної юрисдикції над особою у міжнародному праві відіграв Нюрнберзький Міжнародний військовий трибунал. Парадигма відповідальності, за словами проф. Р. Тейтла, зрушилась від національних процесів до міжнародних та від колективних — до індивідуальних. На думку Трибуналу, міжнародне право покладає обов'язки як на індивідів, так і на держави. Злочини проти міжнародного права скоюють люди, а не абстрактні одиниці, і тільки покаранням індивідів, котрі коять такі злочини, можна реалізувати положення міжнародного права. Згідно зі ст. 7 Статуту Нюрнберзького трибуналу, службовий статус обвинуваченого, незалежно від того, є він главою держави чи відповідальним службовцем, не розглядається як такий, що звільняє його від відповідальності чи пом'якшує покарання.

Індивідуальна відповідальність передбачається Конвенцією про запобігання злочинів геноциду та покарання за нього 1948 р. та Конвенцією про заборону катувань 1985 р. Резолюції Ради Безпеки ООН про створення Міжнародного Карного Трибуналу щодо Руанди та Міжнародного Карного Трибуналу щодо колишньої Югославії, рішення Югославського трибуналу в справі Душко Тадіча також передбачають ін-

дивідуальну відповідальність за злочин геноциду, військові злочини, злочини проти людства. Ані службовий статус обвинуваченого, ані підлеглість його не звільняють від кримінальної відповідальності. Проте, той факт, що обвинувачений виконував наказ уряду чи керівництва, може враховуватись для пом'якшення покарання.

Важливим кроком на шляху утвердження індивідуальної відповідальності стало прийняття в липні 1998 р. Римського Статуту Міжнародного Карного Суду, який встановлює юрисдикцію Суду щодо злочину геноциду, злочинів проти людства, військових злочинів та злочину агресії.

За міжнародним звичаєвим правом до злочинів проти людства може бути застосована універсальна юрисдикція, однак на практиці тільки декілька держав фактично визнали її. Так, наприклад, позиція США — не притягати до кримінальної відповідальності за військові злочини, а видати злочинців на їх Батьківщину. Німеччина ж, навпаки — відмовляється видавати, оскільки це робить можливим порушення прав людини.

Насправді лише кілька держав прийняли національне законодавство, необхідне для притягнення до відповідальності за злочин геноциду та злочини проти людства. Німеччина та Італія включили геноцид як злочин до своїх кримінальних кодексів. Франція, Канада, Об'єднане Королівство Великобританії та Північної Ірландії і Австралія прийняли законодавство, яке може бути ретроспективно застосоване до подій Другої світової війни.

Говорячи про індивідуальну відповідальність за грубі порушення прав людини на національному рівні, слід також згадати люстрацію як національний засіб відновлення справедливо-

сті. Цей спосіб покарання широко застосовувався після Другої світової війни і залишається найпоширенішим способом покарання колишніх комуністичних лідерів у країнах Центральної та Східної Європи, де було ухвалено закони про люстрацію. Мета їх — усунути від влади вищих посадових осіб минулого режиму. Однак, цей процес не став масовим, на відміну від періоду після Другої світової війни. Зменшилась і кількість кримінальних процесів порівняно з тими, що відбулись після Другої світової війни. Так, у судових процесах над німецькими прикордонниками нормою стали призупинення вироків. Багато кримінальних справ у Чеській Республіці закінчились умовними вирокami. У Румунії всі колишні комуністичні лідери та поліція, ув'язнені в зв'язку з убивствами у грудні 1989 р., були звільнені через два роки за станом здоров'я або згідно з президентською амністією. Таку практику безкарності можна пояснити лише політичними мотивами.

В той час, як притягнення до індивідуальної відповідальності за грубі порушення прав людини, як свідчить практика держав та практика міжнародних судів, не стало ефективним засобом покарання, то притягнення до колективної відповідальності, тобто заборона злочинних організацій, видається значно ефективнішим засобом, оскільки, з одного боку, має символічне значення, а з іншого, — унеможливує будь-які спроби відродити такі організації в майбутньому.

Згідно з нормами міжнародного права, юридичний та політичний контроль може бути здійснено не тільки над індивідами, а й над організаціями. Міжнародно-правові акти кодифікують не лише злочини приватних осіб, а й злочинних організацій. Починаючи з Нюрнберга, деякі міжнародні та національні акти мали на меті попередити масові злочини кримінальних урядів щодо своїх народів. Однак відповідальність злочинних організацій майже не розглядалась у правовій науці.

Закони про нелегітимність комуністичних партій колишніх комуністичних держав можуть слугувати правовою підставою для їх ліквідації і в майбутньому, аналогічно тому, як законодавство, що поставило поза законом Націонал-соціалістичну німецьку робітничу партію і пропаганду нацистської ідеології в Німеччині згодом неодноразово використовувалось як підстава для їх заборони.

Така колективна відповідальність правлячих партій за грубі порушення прав людини, включаючи злочини проти людства, у формі заборони цих організацій як злочинних, є набагато ефективнішою ніж індивідуальна відповідальність, котра, як свідчить практика, частіше завершується безкарністю: амністіями, умовними покараннями тощо. Для розв'язання проблем перехідної юстиції, очевидно, необхідні об'єднані зусилля національних та міжнародних засобів захисту прав людини.

Antonovych M. M.

INDIVIDUAL AND COLLECTIVE RESPONSIBILITY FOR CRIMES AGAINST HUMANITY UNDER INTERNATIONAL LAW

The article deals with the notions of individual and collective responsibility for crimes against humanity under international law. They are traced since Nuremberg. Different forms of individual responsibility, including lustration as the most commonly used device for punishing former Communist Party leaders in Central and East European states are indicated.